

РОБОТА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ: ВИЖИВАННЯ ЧИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНО-ІСТОРИЧНИХ СВІДЧЕНЬ)

В українській історіографії вже тривалий час помітна тенденція до активного використання усно-історичних методів. Після 1991 року, з відновленням незалежності, відбулося значне оновлення історичних досліджень і переосмислення численних періодів історії, особливо подій ХХ–ХХІ століття, які ще можна реконструювати через призму особистих свідчень.

Не залишилася поза увагою істориків та науковців інших сфер і тема окупації Херсона 2022 р., яка вже знайшла відображення у багатьох наукових дослідженнях. З-поміж авторів, що застосовують методологію усної історії, слід виокремити О. Черемісіна, Г. Михайленко, С. Водотику, Н. Кузовову, О. Бойкова. За період кінця 2024-го та початку 2025-го років були опубліковані ґрунтовні дослідження, в яких висвітлюють різні сфери життя населення, перебіг окупації.

Насамперед, стаття О. Черемісіна, що була видана у 2024 році, «Реконструкція початку повномасштабного вторгнення росії в Україну крізь призму усної історії на прикладі м. Херсон», де автор аналізує готовність/неготовність мешканців м. Херсон до повномасштабного наступу та окупації [5].

Крім того, С. Адамович підготував публікацію, в якій дослідив питання цілеспрямованого руйнування освітньої інфраструктури Півдня України, до чого він відносить не тільки руйнування, знищення та захоплення будівель шкіл, університетів, а й репресивні заходи до українських педагогів і науковців, русифікацію учнів та студентів[1].

У межах даного дослідження розглядається питання трудової діяльності в умовах окупації, які не ставали предметом ґрунтовного відтворення у роботах попередників. Джерельною основою розвідки є задокументовані свідчення херсонців, які пережили окупацію та брали участь у трудовій діяльності в цей час.

Дослідження проведене у межах науково-дослідної роботи «Окупація та визволення Херсона: Антонівський міст, Бузковий гай, героїзм цивільного спротиву», ініційованої ректором ХДУ професором Олександром Співаковським.

Для відтворення умов праці в період окупації залучено свідчення респондентів Павлюк Анни, Зінчина Володимира, Ширко Наталі, Галини Петрівни, які пережили повний термін окупації.

Російська збройна агресія проти України, що переросла у повномасштабну війну, призвела до тимчасової окупації міста Херсон, що стало несподіваним для місцевого населення. Окупаційна влада запровадила повний контроль над основними сферами життєдіяльності громадян – пересуванням, постачанням продовольства, засобами зв'язку, трудовою діяльністю, а також обмежила доступ до інформації й застосовувала репресії проти осіб із проукраїнськими переконаннями.

Продовольча ситуація в місті протягом всього періоду окупації залишалася складною, а можливості отримувати грошові доходи були обмеженими, особливо для осіб середнього віку. За таких умов перед цивільним населенням постала дилема: яким чином забезпечити власне існування та чи може робота в умовах окупації розцінюватися як співпраця з окупаційною владою або зрада рідної держави?

Аналіз інтерв'ю дає змогу виокремити три основні моделі залучення населення до трудової діяльності в умовах окупації.

Перша модель – вимушена робота, спрямована на збереження життя та забезпечення функціонування міста. Для більшості опитаних така діяльність мала вимушений характер і була зумовлена необхідністю підтримання життєдіяльності

міського середовища та надання допомоги населенню. До цієї категорії належать медичні працівники, комунальні служби, енергетики, рятувальники та інші фахівці критичних сфер.

Зокрема, Галина Петрівна, медична сестра за освітою, на момент початку повномасштабного вторгнення працювала за фахом. У своєму інтерв'ю вона розповідає, що продовжувала здійснювати свій професійний обов'язок, надаючи медичну допомогу населенню. Респондентка зазначає, що медичні працівники залишалися на робочих місцях попри присутність озброєних військових у медичних закладах. Окупантами було висунуто декілька вимог до неї та її колег: по-перше, спілкування російською мовою, а, по-друге, користування російськими мобільними операторами. Пані Галина на відріз відмовилася від отримання російського паспорта, сподіваючись на скоріше визволення Херсона [2].

Аналогічна ситуація була описана Зінчиним Володимиром. Під час окупації він працював оператором насосної станції. Він характеризує свою діяльність як вимушену і соціально необхідну, спрямовану виключно на запобігання підтопленню житлових будинків. Оплату праці здійснювала російська організація в рублях, однак сам респондент підкреслює, що не підтримував окупаційну владу. Більше того, на пропозицію «начальства» переїхати на лівобережну Херсонщину, він відповів категоричною відмовою і залишався в Херсоні [3].

Розглянуті свідчення висвітлюють одну з найскладніших морально-правових дилем періоду окупації – питання про межу між вимушеною працею та колабораціонізмом. У ситуаціях, коли діяльність населення була спрямована на підтримання функціонування міста, таку роботу не можна однозначно кваліфікувати як співпрацю з окупаційною владою чи державну зраду.

Друга модель становить усвідомлене співробітництво з окупаційною владою (так званий колабораціонізм). До цієї категорії належать особи, які добровільно (без примусу) погодилися працювати на користь окупаційної адміністрації, зокрема, займаючи відповідальні посади. Частіше за все люди приймають рішення служити інтересам ворога з ідеологічних, кар'єрних або матеріальних міркувань (не задля виживання, а з метою розвитку бізнесу). Такі дії, як правило, супроводжуються активною участю у функціонуванні окупаційної адміністрації, допомогою у проведенні «референдумів», впровадженні чужої системи освіти, пропаганді та переслідуванні проукраїнських громадян. Самі ці форми поведінки можна вважати проявами колабораціонізму у його прямому значенні. Так, прикладами можуть бути окремі представники освітньої сфери, які погодилися викладати за російськими навчальними програмами, тим самим сприяючи легітимізації окупаційної присутності у сфері освіти.

Найяскравішим прикладом прояву усвідомленої зради може виступати очільник окупаційної влади В. Сальдо, який був призначений окупантами «головою» обласної адміністрації в Херсоні.

Ще однією формою свідомого колабораціонізму стала активна інформаційно-агітаційна діяльність, коли мешканці міста у липні–вересні 2022 року добровільно розповсюджували агітаційні матеріали, відкрито висловлювали підтримку ворога. Також, під час проведення фейкового референдуму про приєднання Херсонщини до рф, деякі особи добровільно долучалися до роботи «комісій».

Не менш небезпечною формою прояву співробітництва з окупантами стало знищення української символіки та виправдовування збройної агресії рф, участь у пропагандистських акціях.

Показовим прикладом громадянського спротиву окупаційній політиці є Наталія Ширко, учителька біології. У своєму свідченні вона зазначає, що отримала пропозицію продовжити викладацьку діяльність у школі під контролем окупаційної адміністрації, однак свідомо відмовилася від співпраці, обравши вихід на пенсію. Її позиція залишалася послідовною: праця на користь окупаційної влади є проявом зради [6].

У межах третьої моделі трудова діяльність слугує не лише засобом заробітку чи підтримання життєдіяльності міста, а й для прикриття підпільної діяльності (збору та передавання розвідувальних даних). На прикладі Анни Павлюк видно, що місце роботи в магазині одягу створювало доступ до представників окупаційних структур і проросійських медіа. Розповсюдження інформації відбувалося завуальовано для самих окупантів: формальні запитання та побутові коментарі трансформувалися у маркери для перевірок отриманих даних (приїзд «важливої» окупаційної особи, розміщення російських підрозділів чи техніки), які далі передавалися через надійні канали до українських чатів і військових. Така стратегія поєднувала повсякденну діяльність із цілеспрямованою підпільною роботою, збільшуючи її ефективність і знижуючи ризик виявлення [4].

Таким чином, трудова діяльність у період окупації виявилася багатовимірним процесом, у якому поєдналися елементи виживання, спротиву та зради. Вона не може бути оцінена однозначно, оскільки люди перебували в межах постійного балансу між моральним вибором, фізичною безпекою та патріотичними переконаннями. З етичного та правового погляду важливо розрізняти вимушену працю як форму адаптації до окупаційних умов і колабораціонізм як свідоме сприяння окупантам. Ототожнення цих двох моделей може призвести до хибних оцінок та несправедливого переслідування осіб, які були вимушені працювати для виживання чи під тиском з боку окупантів (через загрозу для життя). Водночас, виявлені приклади підпільної діяльності через використання працевлаштування свідчать про наявність у суспільстві глибоких резервів стійкості, солідарності та патріотизму. Саме такі дії показують, що навіть за умов повного контролю окупаційної адміністрації українська ідентичність не була знищена, а лише трансформувалася у приховані форми опору.

Отже, результати дослідження демонструють, що праця в окупації – це не лише економічна, а й морально-суспільна категорія, у якій проявляються глибинні цінності українського народу: прагнення до свободи, самозбереження та солідарності. Подальше вивчення цієї теми є важливим для формування цілісної історичної пам'яті, удосконалення правових підходів до оцінки колабораціонізму та вироблення політики реінтеграції населення звільнених територій.

Література:

1. Адамович С. В. (2025). Руйнування освітнього середовища Півдня України державними органами рф на основі свідчень внутрішньо переміщених осіб (2022–2024 рр.) : *Південний архів (історичні науки)*. 2025. Вип. 49. С. 5–12.
2. Галина Петрівна, 1963 року народження, смт. Антонівка, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 2 вересня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
3. Зінчин Володимир, 1971 року народження, Крим. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 20 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
4. Павлюк Анна, 1984 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 27 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
5. Черемісін О. В. Реконструкція початку повномасштабного вторгнення росії в Україну крізь призму усної історії на прикладі м. Херсон : *Південний архів (історичні науки)*. 2024. Вип. 46. С. 45–51.
6. Ширко Наталія Петрівна, 1957 року народження, Запорізька область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 4 січня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.